

М. М. Мамчин, В. Т. Лозинський, І. В. Прокопенко
Національний університет “Львівська політехніка”

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ

© Мамчин М. М., Лозинський В. Т., Прокопенко І. В., 2015

Наведено результати теоретичного дослідження потенційних основ для формування оптової торгівлі як цілісної системи за допомогою загальнонаукових методів. Запропоновано визначення поняття “оптова торгівля”. Проаналізовано та визначено інструментарій теоретичних та емпіричних методів для дослідження оптової торгівлі. Охарактеризовано загальні чинники впливу на формування оптової торгівлі як організаційно-економічної системи в сучасних умовах розвитку суспільства та технологій. Визначено проблеми теоретичного та прикладного характеру, що зумовили актуальність цього дослідження, а також основні напрями трансформації оптової торгівлі як підсистеми внутрішньої торгівлі. Проведений аналіз дав можливість виокремити особливості системного підходу до розгляду оптової торгівлі та окреслити ймовірний діапазон здійснення подальших наукових досліджень у цій сфері.

Ключові слова: методологія, метод, система, системний підхід, оптова торгівля.

THEORETICAL BASES OF FORMING WHOLESALE SYSTEM

© Mamchin M. M., Lozynskiy V. T., Prokopenko I. V., 2015

In the article the results of theoretical research of potential bases are resulted for forming of wholesale as integral system by scientific methods. Is offered determination of concept “wholesale”. The tool of theoretical and empiric methods is analysed and certain for research of wholesale. The general factors of influence are described on forming of wholesale as an organizationally-economic system in the modern terms of development of society and technologies. The problems of theoretical and applied character, which stipulated actuality of this research, and also basic directions of transformation of wholesale as subsystems of domestic trade, are certain. The conducted analysis allowed to select the features of approach of the systems of consideration of wholesale and outline the credible range of realization of next scientific researches in this sphere.

Key words: methodology, method, system, approach of the systems, wholesale.

Постановка проблеми. Необхідність теоретичного переосмислення суті оптової торгівлі, створення різноваріантних моделей її трансформації, що дасть змогу побудувати систему ефективної оптової торгівлі, є особливо актуальними саме в період перебудови вітчизняної економічної системи, зумовленої інтеграційними процесами регіонального (з державами пострадянського простору), міжрегіонального (країни Європейського союзу) та світового рівня.

Формування ринкових відносин в Україні супроводжувалось неефективним (як засвідчили наступні роки), безсистемним та слабко структурованим процесом приватизації, що призвело до розпаду спеціалізованої, змішаної та інших видів торгівлі, складовою частиною яких була оптова торгівля. Свобода торгівлі проявилась у вигляді екстенсивного розвитку роздрібною торгівлі, переважно через появу ринкової та дрібнороздрібною торгівлі, що не потребували тісних зв'язків з оптовими підприємствами, а завозили товари незначними партіями.

Сьогодні можна спостерігати стрімкий розвиток роздрібно́ї торгівлі, що характеризується збільшенням кількості суб'єктів, національних та міжнародних мережевих компаній, спеціалізацією та широким впровадженням стандартів торговельного обслуговування населення. Поява та функціонування значної диференціації посередницьких структур, зокрема оптових підприємств, зумовлена швидше необхідністю пристосування до ринкових умов та формування можливостей відповідати запитам контрагентів, але не трансформацією оптової торгівлі як цілісної системи – через економічне структурування суб'єктів. Одним із недоліків такого безсистемного розвитку внутрішньої торгівлі є слабе розуміння суті та потенціалу економічних відносин в оптовій торгівлі, що ставить під сумнів ефективність функцій прогнозування та планування в цій сфері, що займають головне місце у формуванні ринкових відносин. В оптовій торгівлі як системі досі не відбулось сутнісної перебудови для того, щоб бути ефективною ланкою доведення товарів до споживачів. Отже, можна дійти висновку про існування дисбалансу складових сфери товарного обігу оптової та роздрібно́ї торгівлі, що зумовлює актуальність дослідження трансформації оптової торгівлі у структуровану систему.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останнього періоду вагомий внесок у розроблення проблематики, пов'язаної з організацією оптової торгівлі та створенням відповідних організаційних формувань, зробили, зокрема, вітчизняні вчені В. Апопій, І. Міщук [1], В. Лагунін [2], О. Шубін, Я. Гончарук [3], які зосереджують свою увагу на питаннях організації діяльності торговельних посередників у системах дистрибуції відповідно до регіональних особливостей концентрації виробничих підприємств та структури роздрібно́ї торговельної мережі.

Низка авторів [4–6] праць з питань торгівлі та посередницької діяльності у виданнях науково-практичного характеру та спеціалізованих професійних періодичних виданнях розглядають питання зазначеної тематики більшою мірою з позицій обміну практичним досвідом, ніж на рівні науково-теоретичного аналізу.

Аналіз спеціальної літератури та фундаментальних праць з організації торгівлі показує, що проблеми функціонування сфери оптової торгівлі та оптових підприємств, зокрема, є важливими, але вони не дають чіткої відповіді щодо характеру закономірностей побудови та розвитку її як системи, особливостей дії економічних законів у швидко змінюваних умовах функціонування торговельної сфери. Сучасні вітчизняні дослідники сфери товарного обігу І. Бланк, Н. Голошубова, Л. Лігоненко, А. Мазаракі [7, 8] у своїх працях розглядають основні тенденції і соціально-економічні явища, однак, переважно у контексті макроекономічного аналізу внутрішньої торгівлі. Натомість питання побудови системи оптової торгівлі на основі методологічного апарата в умовах загострення конкуренції на споживчому ринку залишається практично поза увагою дослідників.

Формулювання цілей статті. Враховуючи виняткову актуальність цього наукового дослідження, цілями статті ми вважаємо:

- розроблення інструментарію теоретичних та емпіричних методів дослідження оптової торгівлі;
- виокремлення основних напрямів трансформації оптової торгівлі;
- формування теоретичного базису для розроблення принципів побудови та функціонування системи оптової торгівлі;
- визначення умов та можливостей використання системного підходу до дослідження трансформації оптової торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява низки об'єктивно необхідних технологічних та торговельних процесів між сферами виробництва та споживання зумовила виникнення та розвиток цілісних господарських систем, що засвідчує економічну доцільність такого виду комерційної діяльності, як оптова торгівля.

Однією з основних функцій оптової торгівлі є формування і стабілізація балансової рівноваги товарів і грошей в обігу, ринкового попиту і пропозиції, вартісно-натуральних структур, що своєю чергою, створює оптимальну модель функціонування товарно-грошового кругообороту.

З наукової дискусії щодо напрямів розвитку оптової торгівлі в різних економічних моделях держави не випливає єдиного розуміння суті та змісту її як системи. Під оптовою торгівлею ми розуміємо складову сфери торгівлі, основною функцією якої є забезпечення здійснення комерційних торгово-технологічних операцій для подальшого використання товару в сфері товарного обігу.

Чіткість визначення поняття “оптова торгівля” дасть можливість визначити підхід до дослідження підгалузі і відповідних їй теоретичних елементів: класифікація, групування, кластеризація, теорія, теорія розвитку, ознаки, фактори.

Традиційним останнім часом є надання кожній економічній системі ознаки або необхідної умови соціальної орієнтованості. Інколи така спрямованість визнається пріоритетним напрямом розвитку об’єкта, що своєю чергою змушує переглядати наявні принципи та концепції, не гарантуючи при цьому формування нової ефективної структури. Безперечно оптова торгівля як система повинна мати ознаки соціальної спрямованості, адже це відтворює тренди розвитку суспільно-економічних відносин індивідуумів та зумовлює функціональні (а, іноді, й структурні) зміни контрагентів. Соціальність в оптовій торгівлі проявляється у вигляді інформаційного супроводу матеріального потоку, формуванні умов ефективного обслуговування нижчих ланок ланцюга товаропросування, участі у проектуванні виробничого асортименту, забезпеченні збереженості споживчих властивостей товарів тощо. Такі форми прояву соціальності (мається на увазі сила впливу на кінцевого покупця) не є прямими, а опосередкованими, оскільки стосуються більшою мірою учасників господарських зв’язків та якості їхньої взаємодії. Враховуючи це, доцільно розглядати оптову торгівлю як організаційно-економічну систему з ознакою соціальної спрямованості, яка є обов’язковою, але не основною.

Слід відзначити, що деякі автори, обґрунтовуючи та пояснюючи історичні аспекти розвитку певного явища чи процесу на основі ретроспективного аналізу, виділяють еволюційні фактори, такі як розподіл праці, спеціалізація, підвищення ефективності технологічної складової виробництва тощо та напрями їх впливу на об’єкт дослідження. Під час такого підходу часто знижується увага до змісту та особливостей поточного стану предмета, наскільки він пояснюється цими чинниками, змінами цих чинників та його потенціалу до перетворень, а також характер впливу еволюційних чинників відповідно до сучасних соціально-економічних умов. Застосування історичного методу наукового пізнання системи оптової торгівлі слід розглядати відповідно до особливостей економічних систем та моделей, що існували в історичних періодах та були складовою частиною “культурного фону” розвитку суспільства.

Особливу зацікавленість під час розгляду оптової торгівлі викликає можливість аналізу її і виду економічної системи у спеціальній формі господарської діяльності, і ймовірність виникнення підсистеми наукових знань про сферу торгівлі та торговельну діяльність. Така поява диференціації знань зумовлена передусім особливостями змісту, ролі та значення оптової торгівлі в економічній системі.

Динамічний розвиток суспільно-політичних процесів і в національному, і в глобальному масштабах значно позначається на формах взаємодії індивідуумів, такі, як макро- та мікроекономічні відносини та відносини в сфері оптової торгівлі зокрема. Особливостями сфери оптової торгівлі, як сукупності різномірних елементів, що здійснюють діяльність з переміщення товару до покупця, і в уречевленій, і в неуречевленій формах, є комунікаційна діяльність з товаровиробниками, роздрібними торговельними підприємствами; забезпечення балансового взаємозв’язку між попитом та пропозицією, стрімка динаміка та потреба в адаптації до змін зовнішніх факторів у сфері виробництва та сфері споживання.

Актуальність дослідження оптової торгівлі зумовлена появою, існуванням та загрозою виникнення низки проблем теоретичного та емпіричного характеру.

Проблеми теоретичного характеру:

- 1) відсутність теорії розвитку оптової торгівлі в різних типах економічних систем;
- 2) наявні теорії тільки побіжно та фрагментарно здатні пояснити характер та особливості взаємодії суб’єктів у сфері оптової торгівлі та спрогнозувати подальший розвиток такої форми посередництва;

3) слабо розроблені або слабо доведені теоретичні засади та принципи функціонування і системи оптової торгівлі загалом, і її елементів зокрема, як зв'язуючих сфери виробництва та сфери споживання суб'єктів на ринку, що і зумовлює необхідність існування складноструктурованої системи оптової торгівлі задля формування ефективних систем товаропросування, результатом яких буде вчасна та достатня наявність товарів на роздрібному ринку.

Розглядати оптову торгівлю та оцінювати її ефективність слід навколо організації відтворювального процесу в торгівлі та його характеристик (швидкість, повнота, структура, потенційна цінність, прибутковість). Від того, наскільки кон'юнктура споживчого ринку дає змогу забезпечувати попит на приріст товару, швидкість і повноту відновлення його грошової вартості, залежить можливість розширеного, простого або навіть звуженого відтворення.

Відтворювальний процес є особливо складним у реалізації для товаровиробників через неможливість швидко реагувати на запити ринку під дією низки виробничих факторів, таких як слабка маневреність основними фондами, невідповідність спеціалізації вітчизняних виробників до диференціації попиту, недостатні заходи з здешевлення продукції тощо. В умовах ринкових відносин одним із основних напрямів розвитку явищ та процесів є спеціалізація та диференціація суб'єктів. Критерієм готовності до виконання покладених функцій є потенційна економічна ефективність процесу. Рентабельність виконання економічних, технологічних робіт є головним індикатором зацікавленості та мотивування виконання;

4) розрив між теоретичною та емпіричною базою: в частині розвитку оптової торгівлі – теорія не встигає передбачати шляхи та напрями на принципах конкретизації та чіткості; в частині організації технологічних процесів – практична реалізація теоретичних положень часто наражається на несприйняття локального рівня, нестачу вільних обігових коштів (для модернізації підприємства), прийняття неефективних управлінських рішень у господарській діяльності.

Одним із проявів проблеми розриву теоретичного та емпіричного знання в оптовій торгівлі є намагання передбачення нових явищ, процесів без існування стрункої системи уявлень (теорії) про природу та характер торговельних процесів у проміжних ланках між сферою виробництва та сферою споживання. Корінь проблеми лежить не у складностях у встановленні фактів, а в обґрунтуванні співвідношень між ними (особливо, коли зв'язок є опосередкованим), а також у відсутності теоретичного визначення системоутворювальних елементів в оптовій торгівлі. Це дає підстави для використання диференційованого наукового методу, мета якого полягає у з'ясуванні істинності гіпотез та ступеня їх достовірності, оскільки його центром є протистояння ідеї (гіпотези) з фактами, на яких вона ґрунтується, незалежно від їх джерела.

Традиційною ознакою сучасних наукових досліджень є діалектичний підхід, сумісність перервного і неперервного, визнається принцип доповнюваності, багатозначність логічних термінів, альтернативний вибір тощо. Сучасний стиль мислення характеризується подальшою математизацією наукового пізнання, зростанням евристичної функції принципів симетрії, принципів інваріантності (незмінності в групі перетворень), комп'ютеризацією процесів та робіт, посиленням аналізу дискретних станів об'єктів та ієрархії рівнів їхньої будови, застосуванням методів моделювання, конструктивно-технологічних та системно-структурних підходів, переходом від вивчення наявної форми речей до відкриття можливих станів їх, від механістичного однолінійного розуміння причинно-наслідкових відношень до ймовірно-гіпотетичного опису дійсності, від однофакторних до багатфакторних функціональних зв'язків.

Стиль мислення теперішньої епохи передбачає не тільки методи, формули, алгоритми, але й формується під впливом парадигми, що має моральне та мобілізувальне значення в творчій діяльності та співвідноситься з поняттям менталітету української нації. Застосування ретроспективного та логічного методів наукового пізнання частково формують сферу пошуку та деталізації вітчизняної парадигми соціально-економічного розвитку на основі принципів рівноправності, різноманіття, свободи та творчої ініціативи підприємця для побудови адаптаційних та інтеграційних постійнодіючих ринково-економічних відносин в оптовій торгівлі.

Розглядаючи оптову торгівлю як складну систему, слід мати цілісне уявлення про її структуру. Методологічною основою для формування такого уявлення є системний підхід, за яким

оптова торгівля розглядається як єдине ціле, що має властивості, відсутні у її складових частинах. Диференціація елементів системи та потенційна наявність синергічного ефекту створюють умови для інтеграції об'єкта в систему.

Під системним підходом розуміють спосіб теоретичного подання і відтворення об'єктів як систем, основними поняттями яких є “елемент”, “структура”, “функція” [9; с. 389]. Центральний елемент системного підходу – структура об'єкта та місце елементів у системі.

Використовуючи системний підхід до дослідження процесів формування оптової торгівлі, потрібно передусім ставити такі завдання:

- вивчення сукупності суб'єктів на оптовому ринку та встановлення складу системи оптової торгівлі;
- дослідження закономірностей поєднання оптових підприємств та інфраструктури оптової торгівлі, встановлюючи в такий спосіб структуру об'єкта (ядро системного підходу);
- вивчення функцій оптової торгівлі та її складових (структурно-функціональний аналіз системи);
- дослідження генезису системи оптової торгівлі, її меж та зв'язків з іншими системами.

Формування системи оптової торгівлі в Україні може відбуватися тільки в межах, окреслених стратегічними змінами соціально-економічного розвитку держави загалом та в бізнес-середовищі зокрема, а саме:

- скорочення життєвого циклу товару;
- зростання швидкості змін та поява нових змінних;
- інформатизація економіки;
- формування багатокладної та складноструктурованої моделі ринкової економіки;
- лібералізація економіки України;
- пропонування клієнту не товару, а умов співпраці;
- визначення ключових компетенцій підприємства з необхідною умовою постійної адаптації до зовнішніх факторів.

Оптова торгівля належить до таких систем, де пріоритетними управлінськими рішеннями є рішення, які більшою мірою ґрунтуються на раціональному, логічному та логістичному підходах. До факторів, які впливають на стабільність системи, належать зовнішні (переважно глобальні та політичні) та внутрішні у формі суб'єктивності поведінки індивідуумів-суб'єктів оптової торгівлі.

Ринок “покупця” в своїй суті передбачає перебудову бізнес-процесів суб'єктів оптової торгівлі з орієнтацією на вивчення попиту, оцінки кон'юнктури ринку та здійснення товарного забезпечення із обов'язковою мінімізацією обсягу незадоволеного попиту. Незважаючи на те, що вітчизняна економіка вважається економікою ринкового типу, а перехід на ринкові відносини відбувався близько півтора десятка років, досі існує проблема теоретичного обґрунтування створення ефективного економічного та організаційного механізмів оптової торгівлі та практичне його застосування. Слід зазначити, що модель побудови системи та взаємозв'язків її елементів на базі тільки цих двох видів механізмів є умовною та недовершеною, оскільки не передбачає врахування особливостей поведінки системоутворювальних елементів, діапазон маневреності суб'єктів, що виникає через ринкові можливості та підприємницький хист, обмежені можливості довгострокового прогнозування і відповідно знижений рівень якості функції планування, ірраціональність прийняття управлінських рішень в умовах інтенсивної динаміки торговельних процесів.

Становлення оптової торгівлі як ефективної складової внутрішньої торгівлі ускладнене наявністю проблем емпіричного характеру, що є складовими господарського механізму, а саме: низька рентабельність оптових підприємств, слабка організація систем збуту, відсутність системного державного регулювання сфери оптової торгівлі та ін. Академік І. Лукінов вважає, що господарський механізм об'єднує в межах цього поняття і конкретні форми господарювання, і систему виробничих відносин, на яких вони ґрунтуються. У структурі господарського механізму виділяється чотири відносно самостійних блоки: блок планування і прогнозування та розроблення цільових програм, зокрема на макрорівні складання бізнес-планів; блок управління, зокрема

побудова організаційних структур управління виробництвом, застосування інструментів сучасного менеджменту; блок регулювання, а також ціноутворення, фінансування, кредитування, оподаткування, страхування, а також матеріальне і моральне стимулювання; блок обліку та контролю, зокрема економічний аналіз. Всі ці блоки входять у ринковий механізм з відповідними особливостями його функціонування [10; с. 343].

Формування системи оптової торгівлі слід вважати певним узагальнювальним процесом, що виступає не самоціллю, а вектором перетворень і необхідним компонентом ефективної сучасної торгівлі, а тому виступає обов'язковою ланкою складної та інтегрованої соціально-економічної моделі, що ґрунтується на спільності економічних функцій та завдань державного механізму, механізму торговельних процесів на принципах ринкового функціонування та системи соціальних регуляторів. Такий підхід до розуміння суті оптової торгівлі дає можливість впроваджувати в практику торговельних процесів принципи регульованості та соціальної орієнтованості.

Узагальнювальними напрямками об'єктивної необхідності трансформації оптової торгівлі, на нашу думку, мають бути:

1. Активне регулювання державою процесів реформування оптової торгівлі з метою окреслення стратегічного та тактичних планів розвитку сфери торгівлі, про необхідність чого свідчить надання пріоритетності та орієнтація на показник оптового товарообороту, як одного з індикаторів розвитку торгівлі, в країнах з розвинутою ринковою економікою.

2. Переорієнтація регуляторних функцій на стимулювання ділової, зокрема інвестиційної активності, а також підтримка проявів підприємницького хисту в межах законодавчого поля.

У результаті цього, оптову торгівлю можна розглядати як форму прояву особистості через забезпечення здійснення торговельних операцій.

3. Формування соціально орієнтованої оптової торгівлі.

4. Функціонування підприємств оптової торгівлі на принципах побудови громадянського суспільства.

5. Наповнення реальним економічним змістом міжрегіональних відносин.

З багатогранної сукупності різнорівневих економічних структур формується кінцева структурна модель усієї оптової торгівлі. У певний конкретний момент часу або на окремо взятому етапі розвитку торгівлі структурна модель оптової торгівлі може бути ефективною, в наступному етапі – неефективною. Під впливом науково-технічного прогресу та мінливої кон'юнктури ринку структурна модель оптової торгівлі стає динамічнішою, вимагаючи відповідної системи управління та регулювання соціально-економічних процесів за органічного поєднання ринкового й адміністративного механізмів у системі сучасного менеджменту. Для реалізації регульовальної функції ринкової кон'юнктури в структурному і якісному оновленні виробництва потрібними є активні управлінські рішення та дії, пошук і використання необхідних інвестиційних джерел, цілеспрямоване використання інвестицій з метою забезпечення якомога швидших темпів їх віддачі, одержання додаткового прибутку та формування прогресивних господарських структур.

Все це дає підстави стверджувати, що формування системи оптової торгівлі повинне ґрунтуватись на створенні мобільної, з широким діапазоном функцій елементів, структури (властивості структури впливають на властивості самої системи: емерджентність, робастність тощо). Таке розуміння дає можливість розглядати та аналізувати елементи системи оптової торгівлі через призму таких показників: потенціалу розвитку, розширення; стійкістю протистояти зовнішнім та внутрішнім факторам; диференціацією функцій; ширина охоплення торговельних процесів.

Ірраціональна частина наукових суджень та подальших умовиводів відображає рівень та характер виховання людини як науковця, його ментальність, політичні та культурні переконання, вплив на нього "культурного фону" епохи. Численні спроби логічних підходів до таких категорій, як "ціль", "мета", "місія" та результати, які були отримані, не дозволяють індуктувати такі методологічні підходи на всю сукупність економічних досліджень, особливо, якщо вони стосуються сфери торгівлі. Отже, розроблення критеріїв або обґрунтування сфери, в якій могли б продукуватись цілі та мета, що найбільше відтворювали б специфіку наукового завдання розробки методологічної основи формування системи оптової торгівлі, потрібно здійснювати задля набуття

ознак універсальності та безперечності, а також мати відповідний рівень потенціалу для формування таких складових наукового пізнання: завдання, принципи, норми, нормативи, корисність результату тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Обґрунтування методологічних засад формування системи оптової торгівлі створює теоретичний базис потенційної можливості використання наукових методів дослідження в певній послідовності та на принципах поєднання та доповнення відповідно до наступних етапів наукового дослідження системи оптової торгівлі. Предметом подальших досліджень стане розроблення принципів побудови та функціонування системи оптової торгівлі, а також виокремлення особливостей дослідницьких програм (парадигм) в ретроспективному аналізі, що вплинули на структурні зрушення об'єкта дослідження.

1. *Організація торгівлі / В. В. Анопій, І.П. Міщук, В. М. Ребицький та ін. / за редакцією Анопія В. В. Підручник. – 3-тє вид. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.* 2. *Лагутін В. Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання: монографія / В. Д. Лагутін. – К.: КНТЕУ, 2008. – 327 с.* 3. *Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку: монографія / За ред. О. О. Шубіна, Я. А. Гончарука. – Донецьк; Львів: ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.* 4. *Голубин Е. Дистрибуція. Формирование и оптимизация каналов сбыта / Е. Голубин. – М.: Вершина, 2006. – 136 с.* 5. *Дорощук Н. Дистрибуція на практиці / Н. Дорощук, В. Кулеша. – М.: ИД “Вильямс”, 2005. – 240 с.* 6. *Вертоградов В. Управление продажами / В. Вертоградов. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 240 с.* 7. *Внутрішня торгівля в Україні: економічні умови ефективного розвитку: Монографія / А. А. Мазаракі, І.О. Бланк, Л.О. Лігоненко та ін. – К.: Нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 195 с.* 8. *Голошубова Н. А., Торопков В. М., Луценко И. С. Опт XXI века: Концепция развития оптовой торговли Украины // Торговое дело. – 2006. – № 6. – С. 4–11.* 9. *Смольков О. А. Філософія: Навчальний посібник / О. А. Смольков – Львів: Магнолія Плюс, 2005. – 460 с.* 10. *Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя): монографія / І. І. Лукінов – К.: НАН України. Ін-т економіки, 1997. – 455 с.* 11. *Крикавський Є. В. Логістика: традиційні і нетрадиційні сфери використання / Є. В. Крикавський, Р. Патора // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, № 552, “Логістика”. 2006. – С. 62–75.*